

SSENOGRAFIYANING KELIB CHIQISH TARIXI, SSENOGRAFIYA TEATR SAN'ATINING BIR TURI SIFATIDA

Aziza Jumabek qizi Tleumuratova
mustaqil izlanuvchi

Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti

DOI: <https://doi.org/10.37547/ssa-V4-I6-12>

Annotatsiya: Ushbu maqolada ssenografiya teatr san'atining to'laqonli shakli ekanligi, uning kelib chiqishi, rivojlanish tarixi haqida so'z boradi, muallif teatr dekoratsiyasining rivojlanish tarixi haqida gapirib, asosiy e'tiborni ssenografik san'atning asosiy qismlariga qaratib, tomoshabinning spektaklni idrok etishidagi ahamiyatini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Ssenografiya, ssenograf, spektakl, teatr dekoratsiyasi, kulis, butaforiya, grim.

Аннотация: В данной статье рассказывается о том, что сценография является полноценным видом театрального искусства, о ее зарождении, истории развития, автор рассказывает об истории развития театральных декораций, останавливается на основных частях сценографического искусства, показывает его значение в восприятии спектакля публикой.

Ключевые слова: Сценография, сценограф, спектакль, театральные декораций, кулисы, реквизит, грим.

Annotation: This article talks about the fact that scenography is a full-fledged form of theatrical art, about its origins, the history of development, the author talks about the history of the development of theatrical scenery, dwells on the main parts of scenographic art, and shows its importance in the public's perception of the performance.

Key words: Scenography, scenography, performance, theatrical scenery, backstage, props, makeup.

Ssenografiya tomoshabinning spektaklni idrok etishida muhim rol o'ynaydi, chunki u teatr san'atining to'liq shakli hisoblanadi. Shuni ta'kidlash mumkinki, XX asr boshlariga qadar teatr rassomi faqat dekorator, spektaklining makonini tartibga soluvchi sahna rassomi sifatida tushunilgan. Sahna bezagi spektakl mazmunini ochishga yordam beradi, spektaklga ma'lum ma'noda emotsional ruh bag'ishlaydi. Ushbu turdagi tasvir har doim stilizatsiya qilinadi va ifodaviy belgilardan iborat bo'ladi. Teatr dekoratsiyasi tasviriy san'at vositalaridan foydalangan holda yaratilib, spektaklning badiiy dizaynining asosini tashkil qiladi. Umuman olganda, barcha badiiy dizayn singari, teatr dekoratsiyasi dramatik vaziyatlarni, qahramonlarning xarakterini va asar g'oyasini ifodalovchi sahna harakatining ajralmas qismidir. Shu bilan birga, teatr dekoratsiyasi (ayniqsa, ularning kompozitsiyasi, rang sxemasi va boshqalar) nafaqat teatr harakatlarining mazmuni, balki tashqi sharoitlar (harakat sahnasining ko'p yoki kamroq tez o'zgarishi, idrok etish zarurati) bilan belgilanadi. auditoriyadan olingan teatr manzarasi, uning yoritilishi holati va boshqalar) [1, b. 163-164]. Sahna ko'rnishlari kontseptsiyadan eskiz, model, chizma orqali real mavjud va amaldagi to'plamga o'tkazish yo'li nihoyatda uzoq va murakkabdir. Bu yo'lda, sahnaning yaxshiroq ifodalanishi va spektaklning boshqa elementlari bilan uyg'un kombinatsiyani izlash uchun teatr rassomi asl rejani tanib bo'lmaydigan darajada bir necha marta o'zgartirishi mumkin.[2, b.3].

Ssenografiya - spektaklning tasviriy qiyofasini yaratishning teatrlashtirilgan va dekorativ san'ati. Oddiy so'z bilan aytganda, bu sahna ko'rinishi, liboslar, bo'yanish, niqoblar, rekvizitlar, yorug'lik, ovoz, video va boshqa ko'p narsalardan foydalanadigan teatr spektaklining sahna dizayni. Ssenografiya nafaqat sahna dizayni uchun mas'uldir, uning vazifasi chuqurroqdir -

g'oyalar va ma'nolarni tasvirlar orqali tomoshabinga to'g'ri etkazish; Ekspressiv vositalar spektakl kontsepsiyasini qo'llab-quvvatlaydi, harakat joyi va vaqtini aniqlaydi, syujetni ochishga, personajlar xarakterini tasvirlashga, kayfiyatni yaratishga, aktyorlar va tomoshabinlar o'rtasidagi muloqotga yordam beradi.

Teatr bezagi rangtasvirining rivojlanish tarixi Uyg'onish davriga borib taqaladi. XVII-asrda italyan dekoratorlari dekoratsiya san'ati tarixida spektakllarni bezatishning birinchi usuli bo'lgan sahna "perspektivlari" ni yaratdilar. Inigo Jons ushbu tajribani ingliz saroyi teatri misolida amalga oshirdi va rivojlantirdi, u o'zining "niqoblar" tasvirlari orqali dekoratsiyaning XVII-asrning dekorativ barokkosiga o'tish jarayonlarini ko'rsatib berdi.

XVIII-asr oxiri - XIX-asr boshlaridagi dekoratsiya san'atidagi klassitsizm va romantikagacha bo'lgan yo'nalishlar rus teatr rassomlarining milliy maktabining shakllanishiga ayniqsa kuchli ta'sir ko'rsatgan Pietro di Gottardo Gonzaga tomonidan eng izchil ifodalangan. Romantik teatrda sahnalashtirish tamoyillari birinchi navbatda nemis dekorativ san'ati misolida, taniqli usta Karl Fridrix Shinkel, shuningdek, uning izdoshlari timsolida, keyinchalik esa ijodkorlik muammolari nuqtai nazaridan ochib berilgan.

Dramatik sahnada impressionizmning ta'siri bilan bog'liq bo'lgan naturalizm muammolari, haqiqiy hayot tasvirini sahnada aks ettirish, psixologik muhit va kayfiyatni yaratishning ekspressiv vositalarini izlash K. Stanislavskiy Viktor Seymov bilan Moskva badiiy teatrining birinchi o'n yilligidagi spektakllarda ko'rish mumkin. Konstantin Korovinga bag'ishlangan inshoda musiqali teatrning impressionistik tasviriy bezaklarining noyob tajribasi tahlil qilinadi.

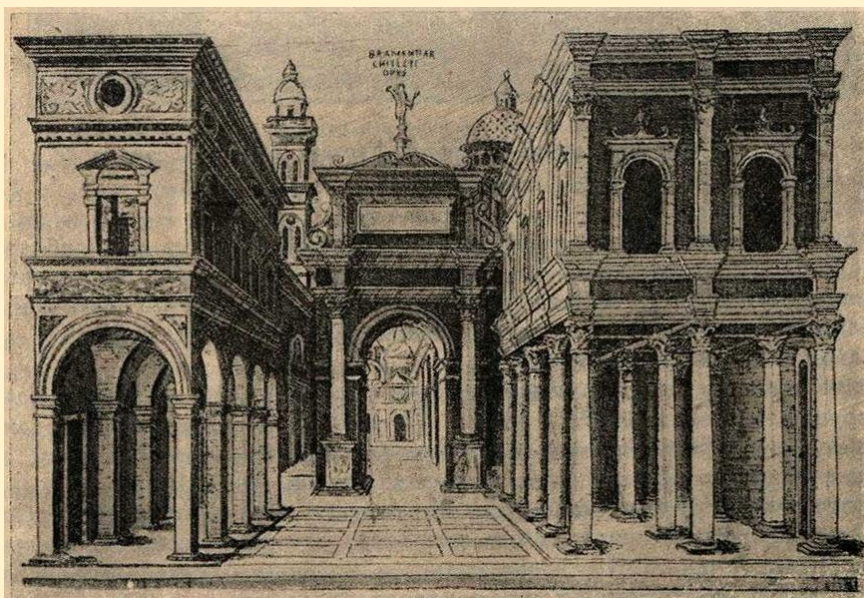
Teatr bezagi san'atining keyin bosqichi Sankt-Peterburglik "San'at olami" to'garagi ustalarning teatrga kelishi bilan belgilanadi va ularning o'tmish madaniyati an'analarini sahnada qayta tiklash vazifasi bilan bog'liq bo'lgan spektakllarni neo-romantik stilizatsiya va retrospektivizm ruhida aks ettirish masalalari - Aleksandr Benua va Mstislav Dobujinskiy, Lev Bakst va Aleksandr Golovin ijodi haqidagi asarlarida keltirilgan. Ular orasida Lev Bakst va Aleksandr Golovin dunyoviy estetika chegarasidan ancha oshib ketgan rassomlar sifatida ko'rsatilgan.

XIX asr oxiri XX asr boshlarida Adolf Appia va Gordon Kreyg tomonidan qilingan novatorlik kashfiyotlari XX asrning birinchi yarmidagi uchta taniqli rejissorlarning ssenografik izlanishlari haqidagi asarlari ssenografiyaning keyingi rivojlanishi uchun asos bo'lgan. Ular: Aleksandr Tairov teatr rassomlari, Vsevolod Meyerxold spektakllaridagi konstruktivist rassomlar, Bertolt Brext epik teatri rassomlari.

20-30-yillardagi teatr bezagi san'ati dekoratsiyasining estetik jihatdan qarama-qarshi bo'lgan ikki rassomning ijodiy ishlari bilan to'ldiradi: Vladimir Dmitriev psixologik dekoratsiya ustasi Meyerxoldning dramatic yo'lini bosib o'tgan shogirdi va izdoshi, va Aleksandr Tishler,- folklor va qadimiy-marosim va karnaval-o'yin madaniyati an'analarini amalga oshirishga asoslangan nafaqat sahna, balki o'ziga xos teatr balki dastgohli hamdir.

Nihoyat, 20-asrning ikkinchi yarmidagi teatrda spektakllar dekoratsiyasini yaratish san'ati o'zining xilma-xil izlanishlari, kashfiyoti va yutuqlarining asosiy va belgilovchi yo'nalishlari bo'yicha, uning yangi estetik tamoyillarini aniqlashga olib keldi. Bu davrdagi eng ko'zga ko'ringan va ayni paytda juda xilma-xil ustalar: Jozef Svoboda (Chexiya), Ralf Koltai (Buyuk Britaniya) va Devid Borovski (Rossiya) [3,b.6].

Dekoratsiya san'ati Italiya Uyg'onish teatrida vujudga kelgan va o'z mohiyatiga ko'ra Uyg'onish davri rangtasvirining asosiy kashfiyoti - chiziqli, to'g'ridan-to'g'ri perspektiva printsipining teatr sahnasidagi timsolidan boshqa narsa emas edi. O'sha paytda manzara "perspektivlar" deb nomlangan. Ularning ixtirochisi buyuk me'mor Donato Bramante bo'lgan deb hisoblanadi.

D.Bramante. Dekoratsiya eskizi. 1495

Uning 1495 yildagi dekorativ perspektiva eskizi saqlanib qolgan. Va bundan oldinroq, Bramante 1482-1486 yillarda Milanda San-Satiro cherkovini qayta qurganida, u birinchi marta me'moriy interyerda sun'iy perspektivani yaratdi va unga - dekorativ arkalar, "yelkanlar" va makonning xayoliy chuqurligi yordamida erishdi. Bramante dekorativ perspektiva eskizida ikki qator simmetrik joylashgan uylardan tashkil topgan shahar ko'chasini arkadalar bilan tasvirlagan. Oldi tomon ichkari qismida zafar darvozasi joylashgan bo'lib, ibodatxona fasadi butun perspektiva kompozitsiyaning markazi sifatida joylashgan.

Shunday qilib, ularning mazmunida birinchi dekorativ perspektivalar XV asr davomida Uyg'onish davri me'morchiligida rivojlangan "ideal shahar" motivlarini ifoda etdi. "Sahna ko'chalari, saroylari, cherkovlari va minoralari bo'lgan eng go'zal shaharni tasvirlagan ...", deb yozadi Bibbiananing "Kalandriya" spektaklining 1516 yilda Urbino gertsogi saroy teatrida namoyish etilgan spektakl tomoshabinlaridan biri. Bular qatorida yarim relyefli sakkiz burchakli ibodatxona ham bor bo'lib, u shunchalik yaxshi qurilganki, uni Urbino davlatining barcha hunarmandlari qurgan deb hisoblasak ham, ular bunday ishni to'rt oy ichida nihoyasiga yetkazishlariga ishonib bo'lmaydi. Ushbu ibodatxona derazalari alebstrdan qilingan, barcha kornizlar oltin va ultramarin bilan qoplangan bo'lib, qimmatbaho toshlar kabi porlab turuvchi shishalar bilan bezatilgan.[4,b.78].

Italiya dekoratsiya san'atining rivojlanishida Sebastiano Serlio ijodi alohida ahamiyatga ega. Serlio o'zining "Arxitektura to'g'risida" risolasining ikkinchi kitobida spektakl dekoratsiyasining asosiy turlarini tasvirlab berdi va sahna va tamoshbinlar zalining tuzilishini tasvirladi. Serlio manzarani uch turga ajratdi: tragediyalar, komediyalar va pastorallar (yoki satira dramalari). Serlio fojia spektakllari yechimini saroylar, ibodatxonalar, tantanali arklar, obelisklar, haykallar tasviri bilan tasvirladi.

Dekorativ perspektivalar, yuqorida aytib o'tilganidek butun bir uyg'onish davri rangtasviri bilan chambarchas bog'liqdir. Italiyan ustalarning rangtasvir kompozitsiyalari (Jiottodan boshlab to Oliy Uyg'onish davri rassomlari bilan tugaydi) asosan Uyg'onish davri teatrining spektakllari qurilgani kabi qurilgan: oldingi planda personajlar, orqa fonda, ular harakatlanadigan sahnalari tasvirlari tasvirlangan. Shuning uchun tasviriy san'at ustalari (ular orasida Leonardo da Vinchi, Andrea Mantenia va Rafael ham bor edi) saroy spektaklini bezatish uchun taklif olganlarida, ular bu erda xuddi dastgohli rangtasvir asarlaridek tasvirlagan. Rus tadqiqotchisi aniq ta'kidlaganidek, "Uyg'onish davri rassomi va tomoshabini uchun sahna - bu rasmning jonlantirilgan perspektiv maydoni".[3,b.11]

Faqat, dastgohli rangtasvirdan farqli o'laroq, teatr sahnasida rassomlar faqat bitta fonni (ya'ni dekorativ perspektivani) tasvirlashgan va qahramonlar endi chizilgan emas, balki tirik ijrochilar

edi. (Biroq, ko'pincha ular, tirik ijrochilar, rassomning ko'rsatmalariga binoan sahnada harakat qilishgan – bunga misol tariqasida, Leonardo da Vinchi 1487 va 1491 yillarda Milandagi saroylarida o'tkazilgan tantanalarda paytida berilgan spektakllarni faqat bezatish bilangina shug'illanib qolmasdan, balki "rejissyorlik" qilgan.) [3,b.34]

S.Serlio. Tragediya dekoratsiyasi. 1545.

Bundan tashqari, dekoratsiya perspektivalari va ijrochilari bir-biridan uzoq edi: spektakl harakati mizanssenada, ya'ni sahnaning old qismida (yoki hatto uning oldida, zalning bo'sh qismida, tamoshabinlar qarshisida) harakatlar, sahnasining tasviri esa aktyorlar kirmagan chuqurlikda joylashgan edi. Natijada teatr bezagi san'ati ijrochilardan spektaklda butunlay alohida va mustaqil ro'l kasb etdi. Bu davrdagi teatr dekoratsiyalari o'sha davrning eng yuqori darajadagi tasviriy san'at ustalari tomonidan yaratilganligi sababli (professional bo'lmagan ijrochilardan farqli) ular Italiya dastgohli rangtasvirining katta yutuqlari, kashfiyoti va texnik mukammalligini sahnaga olib chiqdilar. Bu san'at eng avvalo o'sha davr tamoshabinlarini hayratga solgandi.

Hulosa o'rnida shuni ta'kidlash joyizki, ssenografiya teatr san'atining asosiy turlaridan biri bo'lib, u o'zining o'ziga xos rivojlanish tarixiga egadir. Bugungi yuqori rivojlanish, texnika-texnologiya asrida dekoratsiya san'ati ham o'zining yangi rivojlanish davrini boshdan kechirmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Терминологический словарь Аппалон: изобразительное и декоративное искусство, архитектура. А.М.Кантора-М.: Элвис лак, 1997.
2. Романенко Ю. М.. "Сценография как вид театрального искусства" Мир науки, культуры, образования, no. 1, 2009, pp. 72-74.
3. В.И.Березкин. Искусство сценографии мирового театра Т. 3: Мастера ХУ1-ХХ вв. Изд. 3-е. — М.: Едиториал УРСС, 2012. — 296 с.
Цит. по кн.: Хрестоматия по истории западноевропейского театра. Т. 1. М., 1953. С. 201.